

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญา (Wisdom) ได้ถือกำเนิดขึ้นมาพร้อมๆกับการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์มนุษย์ เนื่องจากมนุษย์เป็นผู้คิดและสร้างภูมิปัญญาเพื่อความอยู่รอดของตนมาตั้งแต่ครั้งบรรพกาล เริ่มต้นจากการแสวงหาปัจจัยสี่เพื่อการดำรงชีวิตจนไปถึงการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆเพื่อชีวิตที่สะดวกสบายมากขึ้น ดังนั้นที่ใดที่มีมนุษย์อาศัยอยู่ที่นั่นย่อมจะต้องมีภูมิปัญญาอยู่ด้วยเสมอ ภูมิปัญญาไทยถือเป็นตัวอย่างหนึ่งของภูมิปัญญามนุษยที่ยังดำรงอยู่คนไทยและแผ่นดินไทยตลอดมา นับเป็นมรดกตกทอดที่สั่งสมสืบทอดมาจากบรรพชนอันเก่าแก่และทรงคุณค่ายิ่ง

ภูมิปัญญาไทยถือเป็นกระแสที่ได้รับความสนใจจากสังคมไทยอย่างกว้างขวางมานานกว่า 20 ปี เกิดจากการศึกษาวิจัยของนักวิชาการไทยและนักพัฒนาองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านท้องถิ่นจำนวนหนึ่งให้ความสนใจและเห็นคุณค่าในการพัฒนางานทางด้านนี้อย่างจริงจังต่อเนื่อง การที่ภูมิปัญญาไทยเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในสังคมทุกระดับทุกวงการ ทำให้เกิดความเข้าใจที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงไม่มากนักน้อย ผู้วิจัยสังเกตพบว่า สังคมไทยโดยทั่วไปยังมีความเข้าใจที่สับสนคลุมเครือ ยกตัวอย่างเช่น ความเข้าใจที่มักเห็นว่าภูมิปัญญาไทยเป็นอะไรก็ได้ที่คิดหรือประดิษฐ์โดยชาวบ้านตามชนบทหรือแม้กระทั่งมาจากคนไทยด้วยกันก็จะถูกเหมารวมว่าเป็นภูมิปัญญาไทยได้โดยง่าย รวมถึงนโยบายโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ของรัฐที่ลดทอนคุณค่าของภูมิปัญญาไทยให้กลายเป็นเพียงผลิตภัณฑ์หรือสินค้าเพื่อการบริโภคและส่งขายต่างประเทศเท่านั้น เป็นต้น จากความหมายที่ถูกบิดเบือนไป งานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการนำเสนอความเข้าใจภูมิปัญญาไทยที่ครอบคลุมรอบด้านอย่างเพียงพอ

แม้ในวงการวิชาการเองซึ่งถือได้ว่าเป็นต้นกำเนิดที่ทำให้ภูมิปัญญาไทยเกิดเป็นกระแสอย่างแพร่หลาย พบว่า มีความเข้าใจในหลายรูปแบบหลายสถานะด้วยกัน เท่าที่เป็นอยู่ในวงการวิชาการไทยปัจจุบัน ภูมิปัญญาไทยดูเหมือนจะมีสถานะหลายอย่าง ดังที่อ.ปริตตา กอนันตกุล เสนอ ได้แก่ 1) เนื้อหาความรู้ หรือองค์ความรู้ชุดต่างๆ ของชาวบ้านหรือชาวชนบท 2) วิธีคิด โลกทัศน์ ทศนคติ ระบบคุณค่า ท่าทีของชาวบ้านที่มีต่อธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น 3) ระบบความรู้ที่มีลักษณะและกระบวนการทำงานแตกต่างจากระบบความรู้ประเภทอื่นเช่น ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ 4) วาทกรรมเพื่อเพิ่มความสามารถในการต่อรองของชุมชนชนบทต่ออำนาจจากภายนอก ได้แก่ รัฐ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก หรือกระแสโลกาภิวัตน์

และเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกับการเมืองของความรู้ อำนาจ และการสร้างพลังให้คนบางกลุ่ม (ปริตตาทกอนันตกุล ,2548:26-27)

ผู้วิจัยเห็นว่าอาจแบ่งความเข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบต่างๆได้ตามสถานะของภูมิปัญญาข้างต้นได้ดังนี้

สถานะแรก ภูมิปัญญาไทยที่เป็นเนื้อหาความรู้หรือองค์ความรู้ชุดต่างๆ ของชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิต การทำมาหากิน การแสวงหาปัจจัยสี่เพื่อความอยู่รอด การแก้ปัญหาและปรับตัวกับสิ่งแวดล้อม สถานะดังกล่าวมักจะอยู่ร่วมกับ สถานะที่สองที่เป็นวิถีคิด วัฒนธรรม ความเชื่อของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นด้วยกันเสมอ ยกตัวอย่างนักวิชาการคนสำคัญที่เข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบนี้เช่น งานของ อ.เสรี พงศ์พิศ (2536) เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบทเล่ม1-2 งานของอ.เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540) เรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย งานของอ.จากรุวรรณ ธรรมวัตร (2543) เรื่อง ภูมิปัญญาอีสาน และงานของ อ.สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2529) เรื่อง สารานุกรมวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้ เป็นต้น ภูมิปัญญาไทยในสองสถานะนี้เป็นความเข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบทั่วไปที่ปรากฏเป็นหนังสือ ตำรา หรืองานวิจัยของนักวิชาการไทยมากที่สุด

สถานะที่สาม ภูมิปัญญาไทยในฐานะเป็นระบบความรู้ที่แตกต่างจากระบบความรู้อื่น ผู้วิจัยเห็นว่า ความเข้าใจสถานะนี้แยกมาจากสองสถานะแรก โดยเป็นการศึกษาประเด็นเฉพาะต่าง ๆ ในที่นี้คือ การเปรียบเทียบภูมิปัญญาไทยกับความรู้แบบวิทยาศาสตร์ การแพทย์พื้นบ้านกับแพทย์แผนปัจจุบัน ยกตัวอย่างงานของนักวิชาการทางด้านนี้ เช่น บทความของ นพ.ประเวศ วะสี (2534) เรื่อง การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น กล่าวถึง ภูมิปัญญาตะวันตก และภูมิปัญญาตะวันออกที่มีความแตกต่างกัน ภูมิปัญญาตะวันตกมีฐานจากวิทยาศาสตร์ ถึงแม้จะมีความแม่นยำสูง แต่เป็นความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ เพราะสิ่งที่สามารถวัดหาค่าความแม่นยำได้ส่วนใหญ่ก็ คือ วัตถุ ไม่มีการเชื่อมโยงมิติทางนามธรรม ให้คุณค่ากับวัตถุมากกว่าจิตใจ ในขณะที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม มีความเป็นนามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่งเน้นจริยธรรมมากกว่าทางวัตถุธรรม มีความสัมพันธ์กับชีวิต และสิ่งแวดล้อมทั้งหมด งานของ นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2536) เรื่อง แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย กล่าวถึงวิธีการรักษาโรคที่มีความแตกต่างกันระหว่างแพทย์แผนปัจจุบันและแพทย์พื้นบ้าน ในขณะที่แพทย์แผนปัจจุบันที่ได้รับอิทธิพลจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่จะเน้นรักษาที่ร่างกายเฉพาะส่วนเป็นหลัก ต่างจากแพทย์พื้นบ้านที่อาศัยภูมิปัญญาหมอชาวบ้านที่รักษาเยียวยาทั้งกายและใจแบบองค์รวม เป็นต้น

สถานะที่สี่ ภูมิปัญญาไทยในฐานะเป็นวาทกรรม เพื่อเพิ่มอำนาจการต่อสู้ ต่อรองของชาวบ้านต่ออำนาจรัฐและกระแสโลกาภิวัตน์ ภูมิปัญญาในแง่มุมมองนี้เอง ที่งานวิจัยชิ้นนี้สนใจ เนื่องจากมุมมองดังกล่าวได้รับความสนใจและการตอบรับเป็นอย่างดีจากวงวิชาการปัจจุบัน ดูได้จากผลงานของนักวิชาการไทยกลุ่มหนึ่งที่เข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบนี้มีแนวโน้มว่าจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทศนะหรือผลงานของนักวิชาการไทยที่สะท้อนให้เห็นสถานะดังกล่าวของภูมิปัญญาไทยมีหลายชิ้นด้วยกัน ในที่นี้จะขอยกทศนะของ อ. นิธิ เชี่ยวศรีวงศ์ เป็นตัวอย่าง ดังนี้

“หนึ่งในอัตลักษณ์ที่ท้องถิ่นสร้างขึ้นใหม่ คือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านรับเอามาจากนักวิชาการอย่างกระตือรือร้น อันที่จริงพูดว่า หนึ่งในอัตลักษณ์ยังไม่ถูกแท้ ควรพูดว่าแกนกลางของอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สร้างขึ้น ก็คือ ภูมิปัญญาชาวบ้านมากกว่า วาทกรรมอันนี้มีพลังครับและเพราะเป็นวาทกรรมที่มีพลังนี้แหละครับที่ผมคิดว่าต้องระวัง เพราะจะมีผู้ชงชิงกันเข้ามาให้ความหมายที่ทำให้ชาวบ้านหมดพลังต่อรองลงได้ เช่น ถ้าภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึงความฉลาดที่จะผลิตสินค้าสำหรับโครงการหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์เท่านั้น ภูมิปัญญาชาวบ้านก็กลายเป็นเรื่องसानกระบุง ตะกร้า หรือทอผ้า ทำไวน์ เป็นเรื่องๆ ไป โดยไม่สัมพันธ์กับการจัดการฐานทรัพยากรและจัดการทางสังคม ในที่สุด ถึงแม้ชาวบ้านมีภูมิปัญญา แต่ภูมิปัญญานั้นจะต้องเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านได้ ก็รัฐกลางและตลาดกลางเจ้าเก่าอีกนั่นแหละที่จะต้องเป็นผู้กำกับและชี้นำการใช้ภูมิปัญญา ฉะนั้น ในช่วงนี้ผมจึงคิดว่าเป็นระยะเวลาของการชงชิงความหมาย นักวิชาการ ฝ่ายชาวบ้านน่าจะทำงานวิจัยในเรื่องนี้ให้มาก เพื่อนิยามความหมายที่ภายใต้คำนี้ผลประโยชน์ สิทธิและอำนาจยังอยู่ในมือชาวบ้านสืบไป” (นิธิ เชี่ยวศรีวงศ์ ,2546:11)

ทศนะดังกล่าวสะท้อนความเข้าใจภูมิปัญญาไทยของนักวิชาการที่แตกต่างจากความเข้าใจก่อนหน้านี้ ได้แก่ ประการแรก ภูมิปัญญาไทยถูกสร้างมาเป็นวาทกรรมความรู้ของท้องถิ่นเพื่อใช้ในการต่อสู้ต่อรองกับอำนาจรัฐโดยเฉพาะ ซึ่งไม่พบในสถานะอื่นๆ ของภูมิปัญญาไทย ประการที่สอง การแย่งชิงความหมายของภูมิปัญญาไทยระหว่างท้องถิ่นกับรัฐ ทำให้ภูมิปัญญาไทยกลายเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับอำนาจ ต่างจากสถานะอื่นๆ ของภูมิปัญญาไทยที่ไม่มีเรื่องอำนาจมาเกี่ยวข้อง

สรุปแล้วความเข้าใจภูมิปัญญาไทยของนักวิชาการที่ผู้วิจัยจะเสนอในงานวิจัยชิ้นนี้มีสามมุมมองด้วยกัน คือ 1) ความเข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบทั่วไป 2) ความเข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบวาทกรรม และ 3) ความเข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบอื่น ตามลำดับ

1.2 วัตถุประสงค์

1.2.1 เพื่อวิเคราะห์และประเมินความเข้าใจภูมิปัญญาไทยของนักวิชาการไทยแบบวาทกรรม

1.2.2 เพื่อเสนอมุมมองอื่นที่ทำให้เข้าใจภูมิปัญญาไทยที่ครอบคลุมรอบด้านมากขึ้น

1.3 ขอบเขตของงานวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ความเข้าใจภูมิปัญญาไทยของนักวิชาการโดยอาศัยทัศนะและผลงานในวงวิชาการไทยเป็นหลัก ในงานวิจัยชิ้นนี้จัดให้คำว่าภูมิปัญญา ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึงสิ่งเดียวกันคือ ภูมิปัญญาไทย ในงานวิจัยชิ้นนี้ส่วนใหญ่จะใช้คำว่าภูมิปัญญาไทยเป็นหลัก แม้ว่าคำต่างๆ อาจมีความหมายหรือจุดเน้นจุดขยายที่แตกต่างกันบ้างในรายละเอียด แต่ในภาพรวมแล้วหมายถึงสิ่งเดียวกัน ทั้งนี้ในสารานุกรมไทยฉบับที่ 24 ได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างว่า ภูมิปัญญาไทยเป็นองค์ความรู้ และความสามารถโดยรวมเป็นที่ยอมรับในระดับชาติ ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นองค์ความรู้และความสามารถในระดับท้องถิ่นซึ่งมีขอบเขตจำกัดในแต่ละท้องถิ่น เช่น ภาษาไทย เป็นภูมิปัญญาไทย ในขณะที่ภาษาอีสานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น สอดคล้องกับที่ วรรณนา นาวิกรม (2545) ได้อธิบายว่า คำว่า “ชาวบ้าน” “ท้องถิ่น” และ “ไทย” รวมถึง “พื้นบ้าน” ในที่นี้ด้วยนั้น เป็นส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามาเพื่อขยายให้ทราบขอบเขตว่าจะกล่าวถึงภูมิปัญญาในระดับปัจเจกบุคคล ระดับชุมชนย่อย หรือระดับชาติ และแม้ว่าในงานวิจัยชิ้นนี้จะใช้คำว่าภูมิปัญญาไทยเป็นหลัก แต่ผู้เขียนได้เน้นศึกษาทำความเข้าใจภูมิปัญญาในระดับชาวบ้านหรือท้องถิ่นมากกว่าในระดับชาติซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่มาจากราชสำนัก ชนชั้นนำและได้รับอิทธิพลจากตะวันตกค่อนข้างมาก เนื่องจากเห็นว่าภูมิปัญญาในระดับดังกล่าวให้นักวิชาการไทยส่วนใหญ่ให้ความสนใจศึกษามากกว่า ดังนั้น การที่ผู้วิจัยใช้คำว่าภูมิปัญญาไทยในงานวิจัยชิ้นนี้เป็นหลักก็เพื่อต้องการชี้ให้เห็นภาพรวมหรือองค์รวมของภูมิปัญญาในระดับชาวบ้านหรือท้องถิ่นภายใต้ชื่อว่า “ภูมิปัญญาไทย” เท่านั้น โดยมีได้ต้องการเน้นภูมิปัญญาในระดับชาติแต่อย่างใด

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการวิจัยเอกสาร ในบทที่สองผู้วิจัยจะเสนอความเข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบทั่วไปหรือแบบดั้งเดิมโดยพิจารณาผ่านกรอบการนำเสนอสามประเด็นที่ได้จากลักษณะร่วมในการนิยามภูมิปัญญาไทยของนักวิชาการทั้ง 12 นิยาม ได้แก่ ปัจจัยพื้นฐานของภูมิปัญญาไทย กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย และจุดหมายของภูมิปัญญาไทย เพื่อให้ความเข้าใจแบบนี้เกิดความชัดเจนและเป็นเอกภาพมากขึ้น เนื่องจากที่ผ่านมาทางด้านนี้

ของนักวิชาการส่วนใหญ่ก็มีลักษณะที่ต่างคนต่างทำตามความสนใจและความถนัดเฉพาะบุคคล ทำให้ขาดเอกภาพและความต่อเนื่อง แม้ว่าจะมีกรอบที่ทำให้เกิดความเข้าใจในภาพรวมที่ชัดเจนขึ้น แต่ยังมีข้อวิจารณ์ที่กล่าวไว้ในตอนท้าย บทที่สาม ผู้วิจัยจะเสนอความเข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบวาทกรรม ซึ่งเป็นความเข้าใจรูปแบบใหม่ของนักวิชาการที่ยังมีความคลุมเครือไม่ชัดเจน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้เสนอกรอบที่ได้จากทัศนะเรื่องวาทกรรมของฟูโกต์สองประการ เพื่อวิเคราะห์ความเข้าใจดังกล่าวของนักวิชาการให้ชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยพิจารณาผ่านตัวอย่างผลงานของนักวิชาการที่เข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบวาทกรรมสามตัวอย่าง ได้แก่ ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ การรักษาโรคแบบพื้นบ้าน และเกษตรกรรมยั่งยืนตามลำดับ พร้อมทั้งเสนอเหตุผลสนับสนุนและข้อโต้แย้งต่อความเข้าใจแบบดังกล่าว บทที่สี่ ผู้วิจัยจะเสนอความเข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบอื่นเพื่อแก้ข้อบกพร่องที่ตามมาสองประการของความเข้าใจภูมิปัญญาไทยแบบวาทกรรม ขณะเดียวกันยังเป็นการเสนอมุมมองใหม่ที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจที่รอบด้านมากขึ้น ซึ่งได้แก่ ความเข้าใจภูมิปัญญาไทยมุมมองเชิงอภิปรัชญา และความเข้าใจภูมิปัญญาไทยโดยเปรียบเทียบกับความรู้แบบวิทยาศาสตร์ บทที่ห้าผู้วิจัยจะวิเคราะห์และประเมินว่า หลังจากที่ได้พิจารณาความเข้าใจรูปแบบต่างๆที่ผ่านมา สรุปสุดท้ายแล้วเราควรจะเข้าใจภูมิปัญญาไทยอย่างไรเพื่อให้เป็นความเข้าใจที่ครอบคลุมรอบด้านและเหมาะสมที่สุด

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.5.1 เพื่อพัฒนางานทางด้านภูมิปัญญาไทยในเชิงวิชาการต่อไป

1.5.2 เพื่อสืบสานภูมิปัญญาไทยให้ดำรงคุณค่าในสังคมไทย